

Əlyazması hüququnda

ABBAS XUDA OĞLU MƏSİMOV

**AZƏRBAYCAN BEYNƏLXALQ ƏMƏLİYYAT
ŞİRKƏTİNİN YARANMASI VƏ ONUN XƏZƏR
DƏNİZİNİN AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
SEKTORUNDA FƏALİYYƏTİ**

İxtisas: 5503.02 – “Vətən tarixi”

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Dissertasiya Azərbaycan MEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun "Azərbaycanın müasir tarixi" şöbəsində yerinə yetirilmişdir

Elmi rəhbər:

tarix üzrə fəlsəfə doktoru

C.Ə.Bəhramov

Rəsmi opponentlər:

tarix üzrə elmlər doktoru

Ə.Q.Qasımov

tarix üzrə elmlər doktoru

S.F.Quliyev

Aparıcı təşkilat:

**Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
"Azərbaycan tarixi" kafedrası**

Müdafiə Azərbaycan MEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu nəzdində 5502.01 – "Ümumi tarix", 5503.02 – "Vətən tarixi", 5507.01 – "Beynəlxalq münasibətlər tarixi" və 5509.01 – "Tarixşünaslıq, mənbəşünaslıq və tarixi tədqiqat üsulları" ixtisasları üzrə tarix üzrə elmlər doktoru və tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.01.161 Dissertasiya Şurasının «_05_» __07_2017-ci il tarixli iclasında, saat _____ keçiriləcəkdir

Ünvan: AZ1143, Azərbaycan Respublikası, Bakı ş., H.Cavid pr., 115

Dissertasiya ilə AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun Elmi Arxivində tanış olmaq olar

Avtoreferat "_____" 2017-ci il tarixdə göndərilmişdir

D.01.161 Dissertasiya Şurasının
elmi katibi, tarix üzrə elmlər doktoru

S.İ.Əliyeva

I. DISSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktualığı. Müasir Azərbaycan milli tarixşünaslığı üçün tədqiqi vacib hesab edilən problemlərdən biri də Azərbaycan Respublikasının dünyanın böyük dövlətləri ilə münasibətlərinin qurulmasında Xəzər neftinin yeri və rolu məsələsidir. Dövlət müstəqilliyinin bərpasının ilk illərində ən çətin siyasi və sosial-iqtisadi həyatını yaşayan Azərbaycan Respublikası ölkəni hərtərəfli bürüyən böhran vəziyyətindən çıxarmaq üçün özünün ən qiymətli təbii sərvəti olan neft amilindən istifadə edərək dünyanın ən inkişaf etmiş aparıcı dövlətləri və iri neft şirkətləri ilə əlaqələr yaradaraq daxili və xarici siyasət həyata keçirdiyi tarixin öyrənilməsi bu gün həm elmi, həm də siyasi əhəmiyyət kəsb edir.

Ümummillə lider Heydər Əliyevin 1993-2003-cü illərdə müdrik və uzaqgörən, məqsədyönlü və ardıcıl həyata keçirdiyi çoxşaxəli iqtisadi siyasəti nəticəsində milli sərvət olan neft Azərbaycan xalqına xidmət edərək, ölkəmizin siyasi müstəqilliyinin və dövlətçiliyinin möhkəmləndirilməsinə, iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinə və insanların rifahının yaxşılaşdırılmasına yönəldilmişdir. Bu baxımdan Azərbaycan neftinin xarici neft şirkətləri ilə müştərək işlənməsi, xarici bazarlara daşınması və ölkəmizə böyük miqdarda mənfəət gətirməsi tarixinin öyrənilməsi çox aktualdır. Məlumdur ki, XIX əsrin ikinci yarısı – XX əsrdə sənaye üsulu ilə çıxarılan Bakı neftindən əldə edilən gəlir, Azərbaycan milli kapitalının ayırı-ayrı nümayəndələrinin ümummillə inkişafa sərf etdikləri vəsaitləri çıxmaq şərti ilə Azərbaycan xalqının mənafeələrinin təmin edilməsinə sərf edilməmişdir. Bundan sonrakı sovet hakimiyyəti illərində isə ümummillə lider Heydər Əliyevin dediyi kimi “Azərbaycan xalqının ən böyük sərvəti olan neftdən Sovet İttifaqının mənafeyi naminə istifadə edilmişdir”¹.

Azərbaycan xalqı yalnız XX əsrin sonlarında dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra öz təbii sərvətlərindən xüsusilə, neftdən bəhrələnmək imkanı əldə etmişdir. Lakin 1988-ci ildən Ermənistan Azərbaycan Respublikasına qarşı başladığı hərbi təcavüzün davam etdiyi şəraitdə və “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması ərəfəsində RF-sı tərəfindən ola biləcək müdaxilə təhlükəsi, habelə vətəndaş müharibəsi təhlükəsi üzündən xarici dövlətlər və neft şirkətləri Azərbaycan Respublikası ilə sıx iqtisadi əlaqələr yaratmaqdan çəkinirdilər.

Azərbaycan neftçilərinin təcrübəsindən dünyanın çox yerində istifadə edilirdi. Hələ 1949-cu ildə Bakıdan 100 kilometr məsafədə yerləşən Neft Daşlarında dünyada ilk dəfə açıq dənizdə neft çıxarılmğa başlanılmışdır. Xəzər dənizində neft yataqlarının kəşfi və istifadəyə verilməsi Azərbaycanın neft sənayesinin inkişafında çox önəmli hadisə oldu.

¹ Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. İkinci kitab. Bakı: 1997, s. 256

SSRİ-nin süqutundan öncə Azərbaycan neftçiləri Xəzər dənizinin bütün sektorlarında axtarış kəşfiyyat qazma işləri aparmış, Türkmənistan sektorunda 5, Rusiya sektorunda 1, Qazaxıstan sektorunda 1 neft yatağı aşkar etmişdilər.¹

XX 70-80-ci illərində Ümummillî lider Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərliyi dövründə Xəzərin Azərbaycan Respublikası sektorunda geoloji-kəşfiyyat işlərinin genişləndirilməsi nəticəsində zəngin karbohidrogen ehtiyatlarına malik yeni yataqlar kəşf edildi. Onun təşəbbüsü ilə Xəzər dənizinin böyük dərinliklərində iş aparmaq üçün 11 ədəd qazma qurğusu, müxtəlif texniki vasitələr, 400-dən artıq müxtəlif profilli müasir gəmilər gətirilərək, dərin sahələrdə qazma-kəşfiyyat işləri aparıldı və dənizin 80-350 metr dərinliklərində “Azəri”, “Çıraq”, “Kəpəz” və hazırda Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin (ARDNŞ) hasil etdiyi neftin 65 faizdən çoxunu verən dərinsulu “Günəşli” kimi neft yataqları kəşf edildi.² Həmin dövrdə Azərbaycanda neft hasilatının həcmi uzun müddət idə 13 milyon ton həcmində saxlandı. Azərbaycanın neft sənayesinin Xəzər dənizi nefti hesabına böyük gələcəyi nəzərə alınaraq, son dərəcə mühüm bir tədbir olan Dərin Dəniz Özülləri Zavodu tikildi. Ölkəmizdə qaz çıxarılması sahəsində də uğurlar qazanıldı və 1980-ci ildə qaz hasilatı 14 milyard³ kubmetrə çatdırıldı.

Dissertasiya işinin mövzusu Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikası sektorunda böyük neft və qaz ehtiyatlarının olması haqqında kütləvi informasiya vasitələrində (KİV) məlumatlar verildikdən sonra araşdırılan dövrdə bir çox dövlətlərin ölkəmizə marağı artması və əlaqələrin yaradılmasının öyrənilməsinə həsr olunmuşdur.

1993-cü il iyun hərbi-siyasi böhranından sonra Ümummillî lider Heydər Əliyevin xalqın təkidi ilə ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışından sonra Azərbaycan Respublikasının siyasi və iqtisadi həyatında əsaslı dəyişikliklərin başlanması, AXC-Müsavət hakimiyyəti dövründə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti ilə xarici ölkələrin neft şirkətləri arasında aparılmış danışıqlar nəticəsində hazırlanmış neft müqaviləsi layihəsinin ölkənin mənafeələrinə uyğun gəlmədiyi üçün Respublika rəhbərliyi tərəfindən danışıqların dayandırılması haqqında qərar qəbul edilməsi, həmin il iyulun axırlarında yenidən danışıqlara başlanılaraq London, Bakı, İstanbul, sonrakı mərhələdə isə ABŞ-ın Hyuston şəhərində davam etdirilməsi və nəhayət hər iki tərəfin mənafeələrinə uyğun gələn müqavilə layihəsinin hazırlanması probleminin həlli uğrunda mübarizə və mübahisələrin təhlil edilməsi sahəsinin tarixinin tədqiq edilməsinin böyük əhəmiyyətə malik olduğunu göstərir.

ARDNŞ və xarici ölkələrin iri neft şirkətləri arasında üç il davam edən danışıqlardan sonra ölkənin mənafeyinə uyğun gələn Xəzər dənizinin Azərbay-

¹ Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti. İllik Hesabat, arx. 2004, s. 6.

² Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti. İllik Hesabat, arx. 2004, s. 6-7.

³ Azərbaycan tarixi. 7 cildə. VII c. Bakı: 2008, s. 182-183.

can Respublikası sektorundakı “Azəri”, “Çıraq” yataqlarının və “Günəşli” (AÇG) yatağının dənizin dərinlikdə yerləşən hissəsinin kəşfiyyatı, birgə işlənməsi və Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişinin (HPBS) yeni layihəsinin hazırlanması və bu müqavilə layihəsinin qəbul edilməsi üçün ümummilli lider Heydər Əliyevin rəsmi görüşləri, işgüzar müzakirələri və bununla bağlı tərəflərin mövqelərini yaxınlaşdıraraq, razılaşdırmaq uğrunda onun prinsipial və qətiyyətli mövqeyinin həlledici rol oynaması və nəhayət 1994-cü il sentyabrın 20-də 8 ölkəni təmsil edən 11 xarici neft şirkətinin iştirakı ilə yaradılan konsorsiumun, ARDNŞ-lə imzalanmış Hasilatın Pay Bölgüsü (HPB) Sazişinin öyrənilməsi mühüm elmi əhəmiyyət kəsb edir.

“Əsrin müqaviləsi” adını almış Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişini yüksək qiymətləndirən ümummilli lider Heydər Əliyev demişdir “Azərbaycanın azad iqtisadiyyat, bazar iqtisadiyyatı yolu ilə getməsi üçün, dünya iqtisadiyyatına sıx bağlanması üçün bu sənədin çox böyük əhəmiyyəti var”.¹

Yeni neft strategiyasının uğurlu başlanğıcı olan Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişi – “Əsrin müqaviləsi” Heydər Əliyevin təkidi və möhkəm iradəsi sayəsində imzalandı. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev bununla bağlı demişdir: “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması Heydər Əliyevin neft strategiyasının başlanması demək idi. Məhz onun uzaqgörənliyi, müdrikliyi və qətiyyəti, cəsarəti sayəsində bu müqavilə imzalandı”.²

1995-ci il fevralın 24-də “Əsrin müqaviləsi”ni həyata keçirən Rəhbər Komitənin ilk iclasında ARDNŞ-lə tərəfdaşlıqda işləyib səhmdarlar adından neft sazişini həyata keçirmək üçün Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkətinin (ABƏŞ) təsis edilməsi və onun uğurlu fəaliyyətə başlaması nəticəsində ölkəmizə inamın daha da artması və yeni neft müqavilələrinin imzalanmasına zəmin yaratması tədqiqat işində xüsusi qeyd edilmişdir.

Elmi tədqiqat işi yerinə yetirilərkən AÇG yataqlarının kəşfiyyatı, işlənməsi və Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişindən başlayaraq 2001-ci ilədək Xəzərin Azərbaycan Respublikası sektorunda “Şahdəniz” yatağının, “Qarabağ”, “Dan Ulduzu” və “Əşrəfi” strukturlarının, “Lənkəran dəniz”, “Talış dəniz” və başqa yataqların işlənməsinə dair ARDNŞ-lə xarici neft şirkətləri, o cümlədən ABƏŞ-in birləşdiyi 11 neft şirkəti arasında Bakıda və dünyanın böyük paytaxtlarında 21 neft sazişinin imzalanması, bu sazişlərdə Azərbaycanın neft-qaz sənayesinə on milyardlarla ABŞ dolları həcmində investisiyalar yatırılmasının nəzərdə tutulması, yeni neft strategiyasının çətinliklərlə qarşılaşdığı göstərilmişdir. Bu strategiyanın hazırlanması ilə bağlı ümummilli lider Heydər Əliyev demişdir. “Neft strategiyasını yaratmaq və onun əsasını qoymaq, çox böyük təcrübəyə, böyük potensiala, böyük maliyyə vəsaitinə malik olan şirkətləri Azərbaycana cəlb etmək asan proses, asan iş deyildi. Bunun üçün

¹ Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. İkinci kitab. Bakı: 1997, s. 230.

² Əliyev İ.H. İnkişaf məqsədimizdir. Altıncı kitab. Bakı: 2011, s. 100.

Azərbaycanda ictimai-siyasi asayışı təmin etmək lazım idi".¹

Respublikamızda ən müasir qabaqcıl texnika və texnologiyaların gətirilməsində, neft sənayesi infrastrukturunun yenidən qurulmasında, köhnə platformaların və qurğuların modernləşdirilərək bərpa edilməsində, yeni platformaların tikilməsində, ölkəmizin neft sənayesi üçün yüksək peşəkar kadrların hazırlanmasında və s. ən mühüm işlərin yerinə yetirilməsində ABƏŞ-in fəal iştirak etməsi ölkəmiz üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Elə bu baxımdan ABƏŞ-in fəaliyyəti tarixinin öyrənilməsi son dərəcə aktualdır.

Tədqiq edilən mövzunun aktuallığını artıran əlamətlərdən biri də globallaşma dövrü olan 1993-2010-cu illərdə Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkətinin (ABƏŞ) yaradılması və onun ARDNŞ-lə tərəfdaşlıqda Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikası sektorunda fəaliyyətinin əsas cəhətlərinin araşdırılaraq, tarix elminin ən müasir dövrünə daxil edilməsidir.

Tədqiqatın xronoloji cərcivəsi. Dissertasiya işi 1993-2010-cu illəri əhatə edir. Bu dövr həm də Avropada və dünyada böyük əhəmiyyətə malik olan hadisələrin baş verməsi ilə xarakterikdir. Azərbaycan Respublikasının neft strategiyası məhz bu dövrdə formalaşdırılmış, ABƏŞ yaradılmış və hərtərəfli fəaliyyətə başlamışdır. Bu dövrdə Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi möhkəmlənmiş, silahlı dövlət çevrilişi cəhdlərinin qarşısı alınmış, ölkə daxilində ictimai-siyasi sabitliyə nail olunmuş, cəmiyyətdə demokratik yeniliklər baş vermiş, bazar iqtisadiyyatı münasibətləri formalaşdırılmış, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya üçün əlverişli şərait yaradılmışdır.

Göstərilən tarixi dövrdə Azərbaycan Respublikasında neft-qaz yataqlarının kəşfiyyatı, işlənməsi və nəqli ilə bağlı ən iri enerji layihələrinin uğurla həyata keçirilməsində ABƏŞ başlıca rol oynamışdır.

Mövzunun öyrənilmə səviyyəsi. Azərbaycan neft sənayesinin tarixinin elmi cəhətdən geniş miqyasda öyrənilməsinə dövlət müstəqilliyi əldə edildikdən sonra başlanılmışdır. Neft sənayesi tarixinin öyrənilməsinin nəzəri əsaslarının başlıca müddəaları ümummillə lider Heydər Əliyevin çoxcildlik "Müstəqilliyimiz əbədidir" əsərlərində verilmişdir. Onun əsərlərində 1993-cü ilin iyunundan 2003-cü ilin oktyabrınadək olan dövrdə çıxışları, nitqləri, bəyanatları, müsahibələri, məruzələri, müraciətləri və fərmanları nəşr edilmişdir.

Heydər Əliyevin "Azərbaycan nefti dünya siyasətində" adlı beş cildlik əsəri Azərbaycanın neft sənayesinin müasir tarixinin öyrənilməsi nöqtəyi-nəzərindən qiymətli əsərdir. Əsər beş kitabdan ibarətdir və neft sənayesinin tarixinə dair maraqlı məlumatlarla zəngindir. Bu kitablarda² Azərbaycan neft sənayesinin ən qədim dövrlərindən bəri tarixindən, XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq Bakıda neft sənayesinin, neft emalı və neft kimyasının inkişafından, Bakı neft sənayesinə xarici kapitalın axınından, neftin nəqlinin müasir tələblərə çatdırılmasından, habelə Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən

¹ "Azərbaycan" qəzeti, 2001-ci il, 23 sentyabr.

² Əliyev H.Ə. Azərbaycan nefti dünya siyasətində. Bakı: 1997.

sonra “Azəri”, “Çıraq-dərinsulu”, “Günəşli”, “Şahdəniz” və başqa yataqlara aid müqavilələr haqqında, neftin daşınması və onun problemləri, Xəzər dənizinin statusu haqqında, Bakıda neft-qaz üzrə keçirilmiş beynəlxalq sərəgilər ABŞ-Azərbaycan əlaqələrindən, Rusiya-Azərbaycan iqtisadi münasibətlərinin yeni mərhələsindən və digər ölkələrlə əməkdaşlığın möhkəmlənməsi iqtisadi ilə bağlı verilən məlumatlardan tədqiqat işinin yazılmasında istifadə edilmişdir.

1994-cü il sentyabrın 20-də dünyanın iri neft şirkətləri ilə ARDNŞ arasında imzalanmış Həsəlatın Pay Bölgüsü Sazişi müstəqil Azərbaycan Respublikasının şanlı səhifəsini açmış oldu. “Əsrin müqaviləsi” adını alan bu neft sazişinin imzalanması ilə Heydər Əliyevin yeni neft strategiyası başlanır. Həmin vaxtdan başlayaraq yeni neft strategiyasının inamla həyata keçirilməsinin davam etməsi əvvəlki sətirlərdə göstərilən və sonra qeyd edilən əsərlərdə öz əksini tapanmışdır.

İki hissədən ibarət olan “Heydər Əliyevin Neft Strategiyası”¹ kitablarında ümummillə liderin irsinin öyrənilməsinə aid qiymətli məlumatlar verilmişdir və araşdırılan mövzunun elmi cəhətdən tədqiqində bu əsərlərin böyük əhəmiyyəti vardır. “Heydər Əliyevin neft strategiyası”nın birinci kitabında 2001-ci ilədək olan dövrdə ARDNŞ-lə xarici neft şirkətləri arasında imzalanmış bütün müqavilələr şərh edilmiş və əslində yeni neft strategiyası hazırlanaraq, həyata keçirilməyə başlanıldığı göstərilmişdir. Həmin kitabın ikinci hissəsində ümummillə liderin xarici ölkələrin rəsmi nümayəndələri və iri neft şirkətlərinin rəhbərləri ilə görüşlərində neft məsələləri ilə bərabər, beynəlxalq problemlər də müzakirə edilədiyi göstərilmişdir. 1997-ci il avqustun 4-də isə Heydər Əliyev Çikaqoda “AMOKO” korporasiyasının Direktorlar Şurasının sədri Lourens Föller ilə görüşdə ABŞ Konqresinin “Azadlığı müdafiə aktı”na 1992-ci ildə qəbul etdiyi ədalətsiz 907-ci düzəlişin tezliklə ləğv olunacağına möhkəm inandığını nəzərə çatdırmışdı.²

“Azərbaycan-ABŞ: Dostluq və tərəfdaşlıq yollarında”³ kitabı Heydər Əliyevin 2000-ci il fevralın 12-dən 28-dək ABŞ-da işgüzar səfərdə olmasına həsr edilmişdir. Heydər Əliyevin fevralın 15-də ABŞ Prezidenti Bill Klintonla görüşündə Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münacişəsinin dinc yolla nizama salınması, BTC və Transxəzər boru kəməri layihələri və s. məsələlər müzakirə edilmişdi. Söhbət zamanı ABŞ Konqresinin 1992-ci ildə qəbul etdiyi 907-ci düzəlişin ləğv edilməsinin vacibliyi xüsusi olaraq diqqətə çatdırılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının P rezidenti İlham Əliyevin “Azərbaycanın Xəzər nefti”⁴ “Mən istənilən səviyyədə istənilən mübarizəyə

¹ Heydər Əliyevin Neft strategiyası. 1-ci hissə. Bakı: 2001.

² Yenə orada. 2-ci hissə. Bakı: 2001, s. 298.

³ Azərbaycan-ABŞ Dostluq və tərəfdaşlıq yollarında. Bakı: 2000.

⁴ Алиев И.Г. Каспийская нефть Азербайджана. Москва: 2003.

hazırım”,¹ “Azərbaycanıma inanırım”,² çoxcildli “İnkisaf məqsədimizdir” kitabları neft problemlərinin öyrənilməsi üçün böyük elmi-nəzəri əhəmiyyətə malik olan əsərlərdir. “Azərbaycanın Xəzər nefti” əsərində neft sənayesinin yenidən qurulması dövründəki problemlər təhlil edilmişdir. 1999-cu ilin iyununda o, Türkiyənin “Nərgiz” televiziya şirkətinə verdiyi müsahibəsində Xəzərin “AÇG” yataqlarında hasil ediləcək neft haqqında, ARDNŞ və ABƏŞ-in fəaliyyəti haqqında, Bakı-Novorossiysk, Bakı-Supsa, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərləri³ haqqında suallara ətraflı cavabları mövzudakı bəzi məqamları aydınlaşdırmışdır.

“Azərbaycanıma inanırım”⁴ əsərində Prezident İlham Əliyev müstəqilliyin ilk illərinin çətinlikləri, idarəetmədə inzibati amirlik sistemindən imtina edilməsi, bazara keçidlə bağlı yeni qanunların qəbul edilməsi, “açıq qapılar” siyasətinin müxtəlif ölkələrlə əməkdaşlıq üçün təməl yaratması, “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanmasından sonra Azərbaycana marağın daha da artması, Azərbaycan Respublikasının iri beynəlxalq layihələri həyata keçirən ölkəyə çevrilməsi, Xəzərdə “AÇG” və “Şahdəniz” yataqlarının işlənməsi və karbohidrogen ehtiyatlarının Avropa bazarlarına çatdırılması haqqında ətraflı məlumat verilir və bu məsələlər araşdırılan mövzu ilə sıx əlaqədardır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin çoxcildli “İnkişaf məqsədimizdir” kitablarının ARDNŞ və ABƏŞ-in Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikası sektorunda fəaliyyətinin öyrənilməsi üçün böyük siyasi-tarixi və elmi əhəmiyyəti vardır. Onun bütün çoxcildli əsərlərində işıqlandırılan xarici ölkələrə rəsmi səfərləri və işgüzar görüşləri zamanı, həmçinin ölkəmizə rəsmi səfərlərə gələn dövlət və hökumət rəhbərləri ilə danışıqlar aparılarkən nitq, məruzə, müsahibə və bəyanatları qiymətli materiallardır. O, rəsmi danışıqlarda neft-qaz məhsullarının istehsalı və nəql edilməsi ilə bərabər Dağlıq Qarabağ münasibətini də müzakirə etmiş, problemin həllində prinsipial mövqə tutmuşdur. Çoxcildli “İnkişaf məqsədimizdir” kitablarında nəşr edilmiş müxtəlif materiallar araşdırılan mövzu üçün qiymətli ilk mənbədir.

Ramiz Mehdiyevin “XXI əsrdə Milli dövlətçilik”, “Azərbaycan: globallaşma dövrünün tələbləri”, Gələcəyin strategiyasını müəyyənləşdirərkən: modernləşdirmə xətti”, “Yeni siyasət inkişafa doğru” əsərlərində dövrümüzün ən müasir problemlərinə toxunulmuşdur. Onun “XXI əsrdə Milli dövlətçilik”⁵ kitabında SSRİ-nin parçalanıb dağılmasından sonra Azərbaycan cəmiyyətində baş verən yeni siyasi problemlər, hadisələr və Heydər Əliyev hakimiyyətinin

¹ Əliyev İ.H. Mən istənilən səviyyədə istənilən mübarizəyə hazırım. Bakı: 2001.

² Yenə onun. Azərbaycanıma inanırım. Bakı: 2007.

³ Əliyev İ.H. Mən istənilən səviyyədə istənilən mübarizəyə hazırım. Bakı: 2001, s. 346-349.

⁴ Yenə onun. Azərbaycanıma inanırım. Bakı: 2007.

⁵ Mehdiyev R.Ə. XXI əsrdə milli dövlətçilik. Bakı: 2003.

miyyəyə qayıtdıqdan sonra dövrün mahiyyəti, milli dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi təhlil edilir. “Azərbaycan: qloballaşdırma dövrünün tələbləri”¹ kitabında müasir Azərbaycan dövləti və cəmiyyətinin siyasi, iqtisadi və sosial problemlərin hərtərəfli təhlili verilir. “Gələcəyin strategiyasını müəyyənləşdirərkən: modernləşdirmə xətti”² kitabı Azərbaycanın seçdiyi inkişaf yolunun təməl prinsiplərinin araşdırılmasına həsr olunmuşdur və qeyd edilir ki, Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilmiş bu prinsiplər hazırkı mərhələdə də ölkənin milli inkişaf strategiyasının əsasını təşkil edir. Ramiz Mehdiyevin ikicildlik “Yeni siyasət: inkişafa doğru”³ əsərində ölkədəki sosial-iqtisadi tərəqqi, baş verən dəyişikliklər, aparılan islahatlar şərh edilir. Göstərilən əsərlər araşdırılan mövzu üçün əhəmiyyətli elmi-nəzəri mənbədir.

Neft sənayesinin və strategiyasının öyrənilməsilə əlaqədar Ramiz Mirzəyevin “Heydər Əliyev və müstəqil Azərbaycan dövlətinin yeni neft strategiyası”⁴ və “Əsrin müqaviləsindən başlanan yol” əsərlərində maraqlı məlumatlar verilmişdir. Onun “Heydər Əliyev və müstəqil Azərbaycan dövlətinin neft strategiyası” əsərində ən qədim dövrlərdən başlayaraq müasir dövrə qədər Azərbaycan neftinin tarixi icmal şəklində verilmiş, müstəqillik əldə edildikdən sonra “AÇG” yataqlarının işlənməsini nəzərdə tutan “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması göstərilmiş, konkret əməli işlər görülməsi üçün ABƏŞ-in yaradılması xüsusi qeyd edilmişdir. “Əsrin müqaviləsindən başlanan yol”⁵ əsərində Azərbaycan dövlətinin yeni neft strategiyasının müəllifi Heydər Əliyevin və bu strategiyanın ən fəal icraçılarından olan İlham Əliyevin gördükləri işlərin həcmi və əzəməti barədə məlumat verilir.

Yaqub Mahmudovun “Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev şəxsiyyəti”⁶ və “Heydər Əliyev ideyalarının zəfər yürüşü”⁷ əsərlərində Heydər Əliyevin dövlətçiliyinin möhkəmləndirilməsi, yeni neft strategiyasını hazırlayıb həyata keçirməyə başlaması ilə əlaqədar fəaliyyəti geniş təhlil edilir və tədqiq edilən mövzu üçün geniş maraq doğurur.

Neft sənayesinin inkişafı məsələlərinə dair yazılmış əsərlərdən biri Natiq Əliyevin rus dilində nəşr edilmiş “XXI əsr Azərbaycan iqtisadiyyatında neft və neft amili”⁸ kitabıdır. Əsərdə Azərbaycan neftinin hasilatındakı inkişaf, neft amilinin ölkə iqtisadiyyatında rolu, Xəzər dənizinin neft ehtiyatları və

¹ Yenə onun. Azərbaycan: qloballaşdırma dövrünün tələbləri. Bakı: 2005.

² Mehdiyev R.Ə. Gələcəyin strategiyasını müəyyənləşdirərkən: modernləşdirmə xətti. Bakı: 2008.

³ Yenə onun. Yeni siyasət: inkişafa doğru. 1-ci kitab, Bakı: 2008.

⁴ Mirzəyev R.Ş. Heydər Əliyev və müstəqil Azərbaycan dövlətinin yeni neft strategiyası. Bakı: 1999.

⁵ Mirzəyev R.Ş. Əsrin müqaviləsindən başlanan yol. Bakı: 2000.

⁶ Mahmudov Y.M. Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev şəxsiyyəti. Bakı: 2002.

⁷ Yenə onun. Heydər Əliyev ideyalarının zəfər yürüşü. Bakı: 2011.

⁸ Алиев Н.А. Нефть и нефтяной фактор в экономике Азербайджана в XXI веке. Баку: 2010.

enerji təhlükəsizliyi məsələləri ilə bağlı olması, ölkəmiz tərəfindən irəli sürülmüş enerji layihələrinin investisiyalara cəlb edilməsinə müsbət təsir etməsi şərh edilmişdir. Əsər tədqiq edilən mövzu ilə bağlı qiymətli elmi məlumatlarla zəngindir.

Azərbaycan Respublikasının yeni neft siyasəti ilə əlaqədar sosial-iqtisadi yüksəlişinə aid Müşfiq Atakişiyevin “Azərbaycanın yeni neft strategiyası və iqtisadi yüksəliş”¹ və “Azərbaycan sosial-iqtisadi tərəqqi yolunda”² əsərləri “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanmasından əvvəlki və sonrakı dövrdə baş verən ictimai-siyasi hadisələrin mahiyyətini əks etdirir.

Azərbaycanın neft strategiyasına dair maraq doğuran kitablardan biri də Rövşən Novruzoglundun “Azərbaycanın neft strategiyası xarici kəşfiyyatın maraq dairəsində və milli təhlükəsizliyimiz”³ əsəridir. Əsərdə neft tarixindən və bununla əlaqədar strateji maraqlardan bəhs edilir. Kitabda həm də neft strategiyasının milli təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsində rolu izah edilir və göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasının geosiyasi vəziyyəti ilə əlaqədar olaraq NATO-nun Azərbaycan Respublikası ilə tərəfdaşlıq əlaqələri daha da möhkəmləndirilməlidir. Əsər informasiya və müxtəlif məlumatlarla zəngin olduğu üçün neft siyasəti ilə məşğul olan diplomatlar, xarici neft şirkətləri, tədqiqatçılar və s. mütəxəssislər üçün dəyərli vəsaitdir.

G.Yüzbaşova və Z.Abdullayevin “Azərbaycanın neft-qaz strategiyası: problemlər və proqnozlar”⁴ kitabında ölkəmizin neft strategiyasının başlanması və həyata keçirilməsi ilə əlaqədar tədqiq edilən mövzuya aid maraqlı məlumatlar verilmişdir.

Ç.Sultanovun rus dilində “Bakı nefti itirilsəydi SSRİ və Avropa faşizmə qarşı dura bilərdimi” əsərində⁵ faşist Almaniyası üzərində qələbə əldə edilməsində Azərbaycan neftinin həlledici rol oynaması faktlarla göstərilmişdir.

Neftlə əlaqədar problemlərə və neft strategiyasına aid yazılmış elmi əsərlərdən biri də M.Mirzəyev və C.Mirzəliyevin altıcildli “Qara qızıl ağ səadət rəngində” kitablarıdır. Birinci kitabda Bakıda keçirilən Beynəlxalq neft-qaz sərgisi və konfransına aid məlumat və 17 oktyabr 2000-ci ildə BTC əsas ixrac boru kəmərinin layihəsi barədə sazişlərin imzalanması mərasimində Heydər Əliyevin nitqi, neft strategiyasının tarixi və ARDNŞ-in fəaliyyəti, neft strategiyası və “Əsrin müqaviləsi” haqqında məlumat⁶ verilir. İkinci kitabda

¹ Atakişiyev M.C. Azərbaycanın yeni neft strategiyası və iqtisadi yüksəliş. Bakı: 2004.

² Yenə onun. Azərbaycan sosial-iqtisadi tərəqqi yolunda. Bakı: 2003.

³ Novruzoglu R. Azərbaycanın neft strategiyası xarici kəşfiyyatın maraq dairəsində və milli təhlükəsizliyimiz. Bakı: 2001.

⁴ Yüzbaşova C., Abdullayev Z. Azərbaycanın neft-qaz strategiyası: problemlər və proqnozlar. Bakı: 2006.

⁵ Султанов Ч.А. Выстояли бы СССР и Европа против фашизма в случае потери Бакинской нефти. Баку: 2005.

⁶ Mirzəyev M.Ə., Mirzəliyev C.X. "Qara qızıl" ağ səadət rəngində. Birinci kitab. Bakı: 2001.

Azərbaycanın neft strategiyası və “Əsrin müqaviləsi”nin uğurla həyata keçirilməsi uğrunda neftçilərin əmək qəhrəmanlığına aid maraqlı məlumatlar¹ geniş yer tutur. Üçüncü kitabda hər il sentyabrın 20-nin Azərbaycan Respublikasında “Neftçilər günü” peşə bayramı kimi qeyd olunması ilə bağlı prezidentin fərmanı və ilk dəfə “Neftçilər günü” münasibətilə keçirilən tədbirlərdə ümummilli lider Heydər Əliyevin nitqi² verilmişdir. Bu cilddə Rusiya və Azərbaycan arasında iqtisadi əlaqələrin inkişafında “LUKOyl” şirkətinin böyük rol oynaması göstərilir. Kitabın sonrakı IV-VI cildlərində neft strategiyasının yerinə yetirilməsi,³ BTC əsas ixrac boru kəmərinin təmələqoyma mərasiminə və neftçilərin fədakar əməyinə aid tədqiq edilən mövzu üçün maraqlı olan materiallar işıqlandırılmışdır.

Azərbaycan nefti və onun xarici bazarlara daşınması ilə bağlı M.Məmmədovun “III respublika: mili inkişaf modeli və neft strategiyası” kitabında maraqlı məlumatlar vardır. O, bu əsərində dövlət başçısı İlham Əliyevin fəaliyyətinin 4 ili ərzində Azərbaycan nefti və kəmərləri haqqında məlumat verərək göstərir ki, əslində bu kəmərlər yalnız Cənubi Qafqazın, Türkiyənin deyil, bütün Avropanın enerji təhlükəsizliyini təmin etməyə imkan verir.

Azərbaycan nefti tarixinin öyrənilməsinə həsr edilmiş maraqlı əsərlərdən biri də E.Muradəliyevanın rus dilində nəşr edilmiş “Yerin qanı – Azərbaycan nefti və tarix”⁵ kitabıdır. Monoqrafiyada neft amili təhlil edilir, neft sənayesinin XIX-XX əsrlərdə inkişafı tarixinə aid dəyərli məlumatlar verilir.

Neft-qaz problemlərinin öyrənilməsinə dair xarici ölkələrdə nəşr edilmiş əsərlərdən Z.N.Nursultanovanın rus dilində nəşr edilmiş “Müasir Qazaxıstanın neft sənayesi (1991-2010-cu illər)”⁶ kitabında müasir Qazaxıstanın neft və qaz sənayesinin inkişafı məsələləri tədqiq edilmişdir. Monoqrafiyadakı elmi məlumatlar araşdırılan mövzudakı tarixi dövrlə təqribən eyni olduğu üçün maraq kəsb edir.

Azərbaycan milli tarixşünaslığında tədqiq edilən dövrün tarixinə aid yazılmış əsərlər də vardır. C.Tağıyevin “XX əsrin sonu – XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycan nefti və neft kəmərləri”⁷ mövzusunda yazılmış namizədlik

¹ Yenə onların. "Qara qızıl" ağ səadət rəngində. İkinci kitab. Bakı: 2001.

² Mirzəyev M.Ə., Mirzəliyev C.X. "Qara qızıl" ağ səadət rəngində. Üçüncü kitab. Bakı: 2002.

³ Yenə onların. "Qara qızıl" ağ səadət rəngində. Dördüncü kitab. Bakı: 2003; Mirzəyev M.Ə., Mirzəliyev C.X. "Qara qızıl" ağ səadət rəngində. Beşinci kitab. Bakı: 2004; yenə onların. "Qara qızıl" ağ səadət rəngində. Altıncı kitab. Bakı: 2006.

⁴ Məmmədov M. III Respublika: milli inkişaf modeli və strategiyası. Bakı: 2008.

⁵ Мурадәлиева Э.Б. Кровь земная и нефть Азербайджана и история. Баку: 2005.

⁶ Нурсултанова Л.Н. Нефтяная промышленность современного Казахстана (1991-2010 гг.). Алматы: 2011.

⁷ Tağıyev C.O. XX əsrin sonu, XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycan nefti və neft kəmərləri: tarix elm. nam. alim. dərəc. almaq üçün diss. Bakı: 2004.

dissertasiyası, Ə.Məmmədovun “Müstəqil Azərbaycan dövlətinin möhkəmləndirilməsi uğrunda mübarizə”¹ adlı doktorluq dissertasiyasında neft strategiyası, neftin xarici bazarlara daşınması və iqtisadi əlaqələrə təsiri, Azərbaycan dövlətçiliyinin möhkəmləndirilməsində neft amilinin başlıca rol oynaması, mövzuya aid müəyyən məlumatların olması diqqətəlayiqdir.

C.Ə.Bəhramovun “Azərbaycan dəniz neftçixarma sənayesinin yaradılması və inkişafı tarixi”² adlı namizədlik dissertasiyasında və o cümlədən onun 2010-cu ildə nəşr olunmuş “Azərbaycan nefti” əsərində ölkənin neft sənayesinin tarixinə dair zəngin məlumatlar verilməklə bərabər, müasir problemlərin izahına da diqqət yetirilir və araşdırılan mövzu ilə əlaqədardır.

Ölkəmizin neft sənayesinin müasir dövrünün tarixi ilə əlaqədar xaricdə külli miqdarda əsərlər yazılmışdır. Rusiyada nəşr olunmuş əsərlərdən M.Ekonomides, R.Olini “Neftin rangi. Ən iri dünya biznesi: tarix, pul və siyasət”,³ İ.S.Zonn “Xəzər: illüziya və reallıq”, İ.S.Zonn, S.S.Jiltsov, A.İ.Uşakov “Xəzər bölgəsinin geopolitikası”, İ.Zaslavski “Çətin məsələ: Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Qazaxıstanın Xəzərdə seçimi”, V.Tarlinski “Boru kəmərləri – geopolitikanın instrumentləri”, S.S.Jiltsov, İ.S.Zonnun “Xəzərin Boru kəməri geopolitikası”⁴ və s. əsərlərini göstərmək olar. Həmin müəlliflərin əsərlərində Xəzər dənizinin karbohidrogen ehtiyatları haqqında müxtəlif məlumatlar verilir və neftin xarici bazarlara daşınması ilə əlaqədar geosiyasi mübarizə getdiyi bildirilir və onlar Rusiyadan yan keçən alternativ neft-qaz kəmərlərinin çəkilməsi əleyhinə çıxaraq, hətta gələcəkdə çəkilməsi proqnozlaşdırılan Transxəzər layihəsinin baş tutmaması üçün əks təbliğat aparırlar. Bununla belə rus müəlliflərinin əsərlərində işlənən mövzuya aid maraqlı materiallar çoxdur və bunlardan tənqidi şəkildə istifadə edilmişdir.

Problemin elmi səviyyəsini öyrənmək üçün müxtəlif mənbələrdən istifadə olunmuş və münasibət bildirilmişdir.

Tədqiqatın mənbə bazası. Dissertasiyanın mənbə bazası genişdir. Tədqiqat işi yerinə yetirilərkən müxtəlif xarakterli mənbələrdən, ümummilli lider Heydər Əliyevin çıxış və nitqlərindəki müddəalardan, fərman və sərəncamlarından, göstərişlərindən, “Müstəqilliyimiz əbədidir” adlı 46 cildliyindən, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin əsərlərindən, neft hasilatı ilə məşğul olan idarə və müəssisələrin cari arxivlərindən illik he-

¹ Məmmədov Ə.M. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin bərpası və möhkəmləndirilməsi uğrunda mübarizə (1980-1997-ci il): tarix elm. dok. alim. dər. almaq üçün diss. Bakı: 2005.

² Bəhramov C.Ə. Azərbaycan dəniz neftçixarma sənayesinin yaranması və inkişafı tarixi (1949-1960-cı illər). Tarix elm. nam. alimlik dərəcəsi almaq üçün diss. Bakı: 1999. “Azərbaycan nefti” Bakı, 2010.

³ Экономидес М., Олини Р. Цвет нефти Крупнейший мировой бизнес: история, деньги и политика. Москва: 2004.

⁴ Жильцов С.С., Зонн И.С. Каспийская трубопроводная геополитика. Москва: 2011.

sabatlarından, müxtəlif səpgidə yazılmış elmi əsərlərdən, ilk mənbələrdən, o cümlədən BP-nin və ARDNŞ-in arxiv materiallarından, KİV-lərin materiallarından, DSK-nin statistik məlumatlarından istifadə edilmişdir.

XX əsrin axırlarında və XXI əsrin əvvəllərində “Əsrin müqaviləsi”nin yerinə yetirilməsinə uyğun olaraq Xəzərin Azərbaycan Respublikası sektorunda yerləşən AÇG yataqlarının və Şahdəniz qaz-kondensat yatağının işlənməsinə, ABƏŞ-in fəaliyyətinə habelə, ixrac neft kəmərlərinin tikintisinə aid irəli sürülmüş layihələrin müzakirəsi, layihələr qəbul olunduqdan sonra isə onun gerçəkliyə çevrilməsi ilə bağlı mətbuatda dərc edilmiş məlumatlardan, məqalələrdən istifadə edilmişdir. “Əsrin müqaviləsi”nin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar olaraq Ümummillî lider Heydər Əliyevin, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin nitq və məruzələrinin, bəyanatlarının kitab şəklində çap edilmiş materiallarından, qəzet və jurnallarda dərc edilmiş nitq və məruzələrindən, habelə dövlət rəhbərlərinin qarşılıqlı səfərlərinə aid məlumatlardan geniş istifadə edilmişdir.

Tədqiqat işinin yerinə yetirilməsində neft-qaz problemlərinə aid yazılmış elmi əsərlərdən istifadə etməklə bərabər “BP-Azərbaycan” şirkətinin Davamlı İnkişaf Haqqında illik Hesabatları və Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin arxiv materialları araşdırılmış, işlənilən dövrə aid faktlar və elmi dəlillərdən istifadə edilmişdir.

Hər ilin iyun ayında neft-qaz problemlərinə aid Bakıda keçirilən konfrans materialları, “Azərbaycan”, “Respublika” və “Xalq qəzeti”ndə dərc edilmiş məqalələr, “AMEA-nın Xəbərləri”ndə və “Elmi Əsərləri”ndə, BDU-nin “Tərix və onun problemləri”ndə, Gürcüstanda çıxan “Kavkaz i mir” jurnalında, Kiyevdə çıxan “Qileya” jurnalında və s. dərc edilmiş məqalələrdən yarıdcılıqla istifadə edilmişdir.

Mövzuya aid araşdırmalar aparılarkən xarici ölkələrin müəlliflərinin əsərlərindən, xüsusilə rus müəlliflərinin Xəzər dənizinin neft-qaz yataqlarına, karbohidrogen ehtiyatlarının həcminə aid və dünya bazarlarına daşınması ilə əlaqədar olaraq ixrac neft kəmərlərinin çəkilməsi ilə bağlı nəşr edilmiş əsərlərindən tənqidi şəkildə istifadə edilmiş, “Kommersant vlast” jurnalının və “Nezavisimaya qəzeta”nın səhifələrində qeyd edilən problemlərə aid dərc edilmiş məqalələrə, eləcə də digər əsərlərə diqqət yetirilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiyanın məqsəd və vəzifələri – XX əsrin 80-90-cı illərində Sovet İttifaqının süqutu nəticəsində beynəlxalq aləmdə və o cümlədən Azərbaycan Respublikasında baş verən siyasi-iqtisadi dəyişikliklər prosesində dünyada və Avropada enerji təhlükəsizliyinin kəskinləşməsi və bu problemin neft-qaz amili ilə əlaqədar olması fonunda ABƏŞ və ARDNŞ-in fəaliyyətini təhlil etmək;

– müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycan Respublikasında dövlət quruculuğunun yaradılmağa başlanması prosesində, yəni AXC-Müsavat cütlüyünün hakimiyyəti dövründə neft siyasəti ilə əlaqədar olaraq yol verilmiş kobud səhvləri təhlil etmək, həmin dövrdəki iqtidarın səriştəsizliyini

göstərmək, Azərbaycan xalqının düçar olduğu məhrumiyyətlərin onların siyasi və iqtisadi siyasətinin nəticəsi olduğunu izah etmək;

– ölkədə baş vermiş qarşıdurmanın dərinləşməsinə və vətəndaş müharibəsinə çevrilməsinə yol verməyən ümummilli lider Heydər Əliyevin ölkənin daxilində ictimai-siyasi sabitliyə nail olunduqdan sonra həyata keçirdiyi uğurlu xarici siyasət xəttini və bunun tərkib hissəsi olan neft strategiyasının həyata keçirilməsi üçün gərgin siyasi fəaliyyətini ardıcılıqla izah etmək.

– enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məsələsi ətrafında ABŞ-ın, Avropa dövlətlərinin və dünyanın digər dövlətlərinin və həmçinin Xəzər regionu dövlətlərinin maraqlarının kəsişdiyi geosiyasi məkana çevrilən Azərbaycanın milli maraqlarının qorunması siyasətinin ardıcılıqla həyata keçirildiyini təhlil etmək.

– neft-qaz yataqlarının işlənməsi ilə əlaqədar, onun xarici bazarlara nəqli məsələsi ətrafında mübahisələrin yaranması, Azərbaycan Respublikasının mənafeyinə uyğun olan neft-qaz ixracı marşrutlarına mane olmağa çalışan əks qüvvələrin baş qaldırması, ABŞ-ın dəstəyinin ölkəmizin maraqlarının təmin edilməsində həlledici rol oynaması və ən səmərəli neft-qaz ixracı marşrutlarının müəyyənləşdirilməsini faktlarla göstərməkdən ibarət olmuşdur.

Dissertasiya işinin metodoloji əsası. Mövzu ilə əlaqədar aparılan tədqiqat işində tarixi hadisələr izah edilərkən obyektivlik gözlənilmiş və tənqidi yanaşılmış, müqayisəli tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir. Neft-qaz sənayesinin inkişafına dair müqavilələr, ABƏŞ-in və ARDNŞ-in, həmçinin “Britiş Petroleum” şirkətinin materialları tədqiqatın metodoloji əsasını təşkil etmişdir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin dahiyənə tövsiyələri və Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin nitq və məruzələrindəki müddəalar mövzunun izahında əldə rəhbər tutulmuşdur. Tədqiqat işi yerinə yetirilərkən təhlil edilən məsələlərin sadəcə başlayaraq inkişaf qanunauyğunluqları gözlənilmişdir. Mövzunun təhlili nəticəsində elmi ümumiləşdirmələrin təcrübədə təsdiq olunmasına xüsusi diqqət verilmişdir. Tarixi hadisələrin və problemlərin izahına obyektiv yanaşılmış, neft-qaz sənayesinin inkişafına dair elmi əsərlərdən yaradıcılıqla istifadə edilmiş, səbəb-nəticə əlaqələrinin aşkarlanması, nəticələrin təhlili və ümumiləşdirilməsi və s. qanunauyğunluqların aşkar edilməsi kimi tarix elmində qəbul edilmiş və təsdiq olunmuş tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi “Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkətinin yaradılması və onun Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikası sektorunda fəaliyyəti” mövzusunun göstərilən xronoloji çərçivədə ilk dəfə tədqiq olunmasındadır.

Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikası sektorunda zəngin karbohidrogen ehtiyatları haqqında Avropa və dünya mətbuatı səhifələrində məlumatların verilməsi və dərc edilməsi ölkəmizin əlverişli geosiyasi mövqeyi ilə əlaqədar olaraq, iki qitə arasında körpü rolunu oynayacaq tranzit əhəmiyyəti nəticəsində ABŞ və Qərb ölkələrinin Azərbaycana marağının daha da artması

dəlillər və faktlarla göstərilmişdir.

Dünyanın qabaqcıl ölkələrinin iri neft şirkətləri ilə ARDNŞ arasında aparılan danışıqlar nəticəsində neft-qaz yataqlarının kəşfiyyatı, işlənməsi və Hasilatın Pay Bölgüsü haqqında imzalanmış müştərək müqavilələrin hər biri fərdi şəkildə yeni elmi dəlillər və faktlarla izah edilmişdir.

Müştərək müqavilələrin imzalanmasında ümummilli lider Heydər Əliyevin bilavasitə iştirak etməsi, xarici dövlətlər və iri neft şirkətlərinin rəhbərləri ilə aparılan danışıqlarda onun öz diplomatik məharətindən istifadə edərək, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin də Azərbaycanın xeyrinə həll olunmasına çalışması və ABŞ konqresi tərəfindən qəbul edilmiş 907-ci düzəlişin ləğv edilməsi uğrunda apardığı gərgin mübarizə faktlarla təhlil edilmişdir.

ARDNŞ-in Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti (ABƏŞ) ilə iqtisadi əlaqələrinin genişləndirilməsi nəticəsində elmi laboratoriyaların alınması, ölkəmizə gətirilməsi və bununla bağlı neft sənayesində mütərəqqi texnika və texnologiyanın tətbiqinin neft-qaz sənayesinin sürətli inkişafına səbəb olması izah edilmişdir.

Qərb və Cənub-Qərb marşrutları ilə Rusiya Federasiyası ərazisindən yan keçən alternativ və təhlükəsiz neft-qaz kəmərlərinin çəkilib istifadəyə verilməsi və karbohidrogen ehtiyatlarının müxtəlif istiqamətlərlə xarici bazarlara daşınması ilə bağlı çoxvariantlı siyasətinin düzgün və səmərəli seçim olduğu elmi dəlillərlə sübut edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. “Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkətinin yaranması və onun Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikası sektorunda fəaliyyəti” mövzusunun geniş tədqiq edilməsi materiallarından XX əsrin sonu və XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycanın iqtisadi və siyasi tarixinin öyrənilməsində istifadə edilə bilər. 90-cı illərin ortalarında Azərbaycan Respublikasında bazar münasibətlərinin formalaşdığı dövrdə ölkənin iqtisadiyyatını böhranlı vəziyyətdən qurtarmaq üçün neft yataqlarının xarici şirkətlərlə müştərək işləməsi və hasil edilmiş xam neftin nəqli məsələlərinin respublikanın mənafeyinə uyğun həll edilməsinin zəruriliyinin dərk edilməsi milli özünüdərkətmənin formalaşmasında səmərəli ola bilər. Tədqiq edilən mövzunun materialları fakt və dəlillərlə zəngindir və ölkənin keçid dövrünün həm siyasi, həm də iqtisadi tarixinin öyrənilməsində elmi tədqiqatla məşğul olanlar, ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllimləri, tələbələri tərəfindən köməkçi vəsait kimi istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya Azərbaycan MEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun “Azərbaycanın müasir tarixi” şöbəsində yerinə yetirilmişdir. Əsər həmin şöbədə iki dəfə müzakirə edilmişdir.

Dissertasiyanın əsas məzmununu müəllifin nəşr etdirdiyi 9 məqalədə və elmi konfransda etdiyi məruzədə elmi ictimaiyyətə çatdırılmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından və ixtisarlardan ibarətdir.

II. DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın birinci fəslı «**Heydər Əliyev tərəfindən Azərbaycan Respublikasının neft strategiyasının işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi. Əsrin müqaviləsi**» adlanır. Bu fəsil iki yarım fəsildən ibarətdir. «Sovet imperiyasının süqutu və Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpasının ilk illərində neft sənayesinin vəziyyəti: Xəzər neftinə dünya şirkətlərinin marağının artması» adlanan birinci yarım fəsildə göstərilir ki, XX əsrin 80-ci illərində keçmiş SSRİ-də başlanan böhranlı vəziyyət müttəfiq respublikaların, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi həyatına ağır təsir göstərdi. Siyasi və iqtisadi böhranın dərinləşməsi nəticəsində, tənəzzül prosesi getdikcə gücləndi. Müttəfiq respublikalar arasında iqtisadi əlaqələrin, demək olar ki, tamamilə pozulduğu üçün xammal və material çatışmadığına görə müəssisələr tam gücü ilə işləyə bilmirdi, bəziləri isə öz fəaliyyətini tamamilə dayandırmışdı. Respublikanın əsas təsərrüfat sahəsi olan neft sənayesində vəziyyət daha acınacaqlı idi. Neft hasilatının ilbəil azalması müşahidə olunurdu. Respublikada neft hasilatı 1992-ci ildə 11 milyon ton olmuşdursa, 1996-cı ildə isə cəmi 9 milyon ton olmuşdur.¹ Müstəqilliyin ilk illərində yaranmış ağır siyasi-iqtisadi vəziyyət, ermənilərin Azərbaycan Respublikasına qarşı torpaq iddiaları və təcavüzkar hərəkətləri böyük təsərrüfat dağıntılarına və itkilərə səbəb olmuşdu. Azərbaycan Respublikasının bir milyon hektar kənd təsərrüfatı sahəsi, 34 min hektar üzümlük, 65 min baş qaramal, 240 min baş dəvər, 173 sənaye obyektı 200-dən çox faydalı qazıntı yataqları, 250 min hektar meşə sahəsi və s. düşmənin əlinə keçmişdi.²

Müsəvat AXC cütlüyü hakimiyyəti ölkənin qarət olunması və müflisləşdirilməsinin qarşısını ala bilmir, öz səriştəsizlikləri ilə onun sökülüb dağılmasına şərait yaradırdılar. Ölkədə yaranmış qeyri-sabit vəziyyətdən istifadə edən ayrı-ayrı silahlı dəstələr hakimiyyəti ələ keçirmək üçün hərbi batalyonları döyüş bölgələrindən çəkib Bakıya gətirmişdilər. Bundan istifadə edən erməni təcavüzkarları isə torpaqlarımızı işğal etməkdə davam edirdilər.

1993-cü il iyunun əvvəlində Gəncədə baş vermiş qiyam ölkədəki vəziyyəti daha da ağırlaşdırdı və vətəndaş müharibəsi təhlükəsi yarandı. Ölkənin taleyinin belə bir ağır vəziyyətində xalqın çağırışı və təkidli tələbilə Naxçıvanda Ali Sovetin sədri vəzifəsində işləyən ümummilli lider Heydər Əliyev respublikada ikinci dəfə hakimiyyətə gətirildi. Xilaskar missiyasını öz üzərinə götürən ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəldiyi ilk gündən nümayiş etdirdiyi qətiyyət və prinsiplilik, yüksək harizmatik keyfiyyətlər, geniş siyasi dünyagörüşü göstərdi ki, yalnız o, milli dövlətçiliyimizi qorumaq və yaşatmaq kimi çətin bir işin öhdəsindən gələ bilər.

¹ Azərbaycan tarixi. 7 cildə. VII c. Bakı: 2008, s. 366

² Yenə orada, s. 367

İlk dövrlərdəki ağır böhran şəraitində ölkənin məhdud imkanlarını nəzərə alan ümummilli lider Heydər Əliyev iqtisadiyyatın bütün sahələrinin eyni vaxtda inkişaf etdirilməsinin qeyri-mümkünlüyü ilə əlaqədar xarici sərmayədarları Azərbaycana cəlb etmək üçün dünyanın ən inkişaf etmiş dövlətləri və qabaqcıl neft şirkətləri ilə danışıqlar apardı. Onun yanacaq-energetika kompleksinin inkişafı ilə bağlı həyata keçirdiyi tədbirlərin, proqram və islahatların növbəti mərhələsi 1993-cü ilin iyulundan başlayır.

Yeni neft strategiyasının həyata keçirilməsi həm də dərindən düşünülmüş məsələləri həll etməyi, mövcud infrastrukturunu müasirləşdirməyi, təzə qurğular və obyektlər inşa etməyi tələb edirdi ki, bu da eyni zamanda yeni iş yerlərinin açılması, iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişafına zəmin yaradılması demək idi.

Ümummilli lider Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra qısa bir vaxtda dövlət intizamını gücləndirdi, siyasi sabitliyin yaranmasına nail oldu, bazar iqtisadiyyatına keçidə şərait yaratmaq məqsədilə qanun və qərarlar qəbul edildi. Qiymətlərin sərbəstləşdirilməsi, o cümlədən xarici ticarətin sərbəstləşdirilməsi haqqında qanun qəbul edildi.

Rusiya Federasiyası Xəzər dənizini öz təsir dairəsində saxlamaq və xarici investisiyaların Azərbaycana axınının qarşısını almaq məqsədilə Xəzər dənizinin hüquqi statusunun müəyyənləşdirilməsi məsələsini ortaya atmışdır. Təəssüf ki, Rusiya Federasiyasının və İran İslam Respublikasının əks mövqeləri üzündən Xəzər dənizinin hüquqi statusu məsələsi hələ də həll edilməmişdir.

Burada habelə göstərilir ki, müstəqilliyin ilk illərində Xəzər dənizinin hüquqi statusunun müəyyənləşmədiyi, işğalçı Ermənistanla atəşkəsin hələ kövrək olduğu, ölkəmizin daxilində ictimai-siyasi sabitliyin olmadığı bir şəraitdə xarici dövlətlər və dünyanın qabaqcıl neft şirkətləri Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatına, o cümlədən neft sənayesinə investisiya yatırmaqdan çəkinirdilər və riskə getmək istəmirdilər. Amma Ümummilli lider Heydər Əliyevin xarici ölkələrə rəsmi səfərləri, dövlət və hökumət başçıları ilə görüşləri, beynəlxalq konfranslarda və biznes forumlarda iştirak edərək, iş adamlarını ölkəmizin iqtisadiyyatına investisiya yatırmağa dəvət etməsi öz müsbət nəticələrini göstərməyə başladı.

Qeyd etmək lazımdır ki, əvvəllər də xarici şirkətlərlə də danışıqlar aparılmış, bağlanacaq müqavilənin layihəsi hazırlanmışdı. Lakin ümummilli lider Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra həmin müqavilənin imzalanması ilə bağlı danışıqları bir sıra səbəblər üzündən dayandırdı. O, bu barədə sonralar bildirmişdi ki, “Bu qərar ona görə qəbul olundu ki, o vaxt gələn siqnallar, məlumatlar göstərdi ki, artıq hazırlanmaqda olan müqavilə layihəsində müəyyən çatışmazlıqlar, səhvlər var və həmin layihə hazırlandığı şəkildə Azərbaycan Respublikası üçün əlverişli deyil”.¹

¹ Heydər Əliyevin Neft strategiyası. 1-ci hissə. Bakı: 2001, s. 6.

Aparılan təqdirəlayiq və dərindən təhlil edilərək düşünölmüş iqtisadi siyasət nəticəsində 1994-cü il sentyabrın 20-də Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikası sektorundakı “Azəri”, “Çıraq” yataqlarının və “Günəşli” yatağının dərinlikdə yerləşən hissəsinin kəşfiyyatı, birgə işlənilməsi və Hasilatın Pay Bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti ilə xarici ölkələrin bir qrup neft şirkətlərinin yaratdıqları konsorsium arasında müqavilə imzalanması münasibətilə təntənəli mərasim keçirildi. Heydər Əliyevin dediyi kimi hazırlanan müqavilə layihəsi hər iki tərəfin mənafeyinə uyğun idi. Ona görə də Güllüstan sarayında toplanmış neft sammitində bir sıra dövlətlərin nümayəndə heyətlərinin iştirakı ilə respublikanı təmsil edən Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti və dünyanın qabaqcıl neft şirkətlərinin daxil olduğu konsorsium arasında Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikası sektorundakı “Azəri”, “Çıraq” yataqlarının və “Günəşli” yatağının dərinlikdə yerləşən hissəsinin kəşfiyyatı, birgə işlənilməsi və Hasilatın Pay Bölgüsü haqqında “Əsrin müqaviləsi” adını almış müqavilə imzalandı. Konsorsiuma aşağıda göstərilən şirkətlər daxil olmuşdu: “Amoko”, “BP”, “Statoyl”, “LUKOyl”, “Mak Dermott”, “Penzoyl”, “Remko”, “Türk Petrolları Anonim Ortaqlığı”, “Yunokal”, “Delta” və sonradan “İtoçu” şirkəti konsorsiuma qoşulmuşdur.

Bu müqavilənin imzalanmasının ən mühüm cəhətlərindən biri o idi ki, Azərbaycan Respublikasını öz təsiri altında saxlamağa çalışın RF bundan sonra yaradılmış konsorsiuma qarşı çıxmaq və Azərbaycan neftinin dünya bazarına çıxarılmasını əngəlləmək imkanından məhrum olurdu, üstəlik Azərbaycan bununla dünyaya bir hüquqi dövlət kimi təqdim olunurdu.

Qərb neft şirkətləri ilə ARDNŞ arasında sazişin – “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması nəticəsində ölkəmizdə neft sənayesinin sürətli inkişafının təməli qoyuldu. Müqavilə həm də, Azərbaycanın milli dövlətçiliyinin möhkəmləndirilməsinə və təhlükəsizliyinə etibarlı beynəlxalq təminat yaratdı. İmzalanmış neft müqaviləsi 30 il müddətinə, habelə quyuların qazılıb istifadəyə verilməsi və neftin nəqli üç mərhələdə nəzərdə tutulmuşdur.

Göründüyü kimi, “Əsrin müqaviləsi”ndə Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarını təmin edəcək bütün prinsiplər öz əksini tapmışdır.

Böyük Britaniya, Amerika Birləşmiş Ştatları, Fransa, Norveç və dünyanın bir çox ölkələri və onların iri neft şirkətləri Xəzər dənizində neft yataqlarının işlənməsində iştirak etmək hüququ əldə etmək üçün Azərbaycan Respublikası ilə daha sıx əlaqələr yaradıb, əməkdaşlıq etməyə başladılar.

1995-ci il yanvarın 24-də neft müqaviləsini həyata keçirən Rəhbər Komitənin ilk iclası keçirilmiş və burada cari ildə göröləcək işlərin proqramı müəyyənləşdirilmiş, büdcəsi təsdiq edilmişdi.

“Əsrin müqaviləsi” imzalandıqdan sonra da bir çox xarici ölkələrin yüksək dairələrində bu sənədi pozmağa cəhdlər göstərilirdi və hətta Rusiya, İran və bu kimi dövlətlər Azərbaycan Respublikasına təzyiq göstərməkdə davam edirdilər.

1995-ci il noyabrın 10-da Bakının “Gülüstan” sarayında Xəzərin Azərbaycan Respublikası sektorunda “Qarabağ” strukturunda və ona bitişik ərazidə kəşfiyyat aparılması, yatağın işlənməsi və çıxarılacaq neftin bölüşdürülməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti ilə bir qrup xarici neft şirkəti – “LUKOyl” (Rusiya), “Acip” (İtaliya), “Penzoyl Caspian Development” (ABŞ) şirkətləri və “LUKAcip” (Rusiya-İtaliya) birgə müəssisələri arasında sazişin imzalanması mərasiminin keçirilməsi də mühüm hadisə idi.

Dissertasiyanın II fəslı “**ABƏŞ-in yaradılması və onun fəaliyyətinin əsas istiqamətləri**” adlanır və burada həm də ABƏŞ-nin Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikası sektorunda ARDNŞ-lə birgə fəaliyyətə başlamasından söhbət açılır.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, 1994-cü il sentyabrın 20-də Xəzərin Azərbaycan Respublikası sektorunda “Azəri”, “Çıraq” və “Günəşli” (dərinsulu hissə) yataqlarının birgə işlənməsi haqqında ARDNŞ-lə xarici ölkələrin neft şirkətlərinin konsorsiumu arasında hasilatın pay bölgüsü sazişi imzalandı. Azərbaycan Respublikası ilk dəfə qərb ölkələrinin iri neft şirkətləri ilə belə böyük miqyasda saziş imzalamaqla Xəzər dənizində beynəlxalq əməkdaşlığın əsasını qoydu. 30 il müddətinə imzalanmış “Əsrin müqaviləsi” Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən təsdiq edilərək qanuna çevrildikdən sonra, 1994-cü il dekabr ayının 12-də qüvvəyə minmişdir.¹

Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişi qüvvəyə mindikdən dərhal sonra ARDNŞ və Azərbaycan hökuməti ilə tərəfdaşlıqda işləmək və səhmdarlar adından Sazişi həyata keçirmək üçün 1995-ci il fevralın 24-də Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti (ABƏŞ) yaradılmışdır.² ABƏŞ-ə ilkin olaraq 6 ölkəni təmsil edən 11 xarici neft şirkəti – “BP”, “Amoko”, “Yunokal”, “LUKOyl”, “Statoyl”, “Eksson”, “Türkiyə Petrolları Anonim Ortaqlığı”, “Penzoyl”, “Mak Dermott”, “Remko”, “Delta”³ daxil idi. Az sonra Yaponiyanın “İtoçu”, şirkəti ABƏŞ səhmdarlarına qoşulmuşdur. Göstərilən şirkətlər Böyük Britaniya, ABŞ, Rusiya, Norveç, Türkiyə, Səudiyyə Ərəbistanı və Yaponiyanı təmsil edirdilər.

Aparılan danışıqlar nəticəsində Qərb şirkətləri Konsorsiumu ilə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti arasında əldə edilmiş razılığa əsasən neft müqaviləsi imzalandıqdan sonra Azərbaycan parlamenti tərəfindən təsdiqlənmiş və elə həmin gün qüvvəyə minmişdir. Müqavilənin həyata keçirilməyə başlanması vaxt həmin gündən hesab edilir.

ABƏŞ-ə daxil olan neft şirkətləri, ARDNŞ imzalanmış müqaviləni həyata keçirərək yuxarıda adı çəkilən yataqların birgə işlənməsi ilə perspektivdə nəzərdə tutulmuş vəzifələri yerinə yetirməyə başlamışdılar.

BP şirkəti ABƏŞ-də ən böyük sərmayədar qismində iştirak edirdi və onun

¹ Əsrin müqaviləsi 5 il 1994-1999. Bakı: 1999, s. 7.

² Əsrin müqaviləsi 10 il. Bakı: 2004, s. 34.

³ Əsrin müqaviləsi 5 il 1994-1999, s. 2.

nümayəndəsi konsorsiumun icraçı direktoru idi.

Neft layihələrinin uğurla həyata keçirilməsi minlərlə iş yerlərinin yaradılmasına səbəb olmuşdur. Həyata keçirilən layihələrdə xarici mütəxəssislərlə birlikdə minlərlə azərbaycanlı işçi olmuşdur. O, cümlədən “Əsrin müqaviləsi” üzrə layihənin operatoru olan “BP” şirkətinin ofisində 1111 nəfər, İlk Neft Layihəsinin istismar işlərində 500 nəfər, “Azəri” layihəsinin tikinti podratçıları vasitəsilə 9500 nəfər işə cəlb olunmuşdur.¹

ABƏŞ-in “BP” şirkəti Azərbaycan mütəxəssislərinin hazırlanmasında səmərəli fəaliyyət göstərmişdir. Səngəçal sahəsində “BP” şirkətinin açdığı tədris mərkəzində neft sənayesinin bütün sahələri üçün ildə 400 mütəxəssis təkmilləşdirilmişdir.²

Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri layihəsi 2005-ci ildə uğurla tamamlandı.

Bütövlükdə 1997-2007-ci illər ərzində “Azəri-Çıraq-Günəşli” yatağından təxminən 107 milyon ton³ ABƏŞ nefti hasil edilmişdir.

Beləliklə, ABƏŞ-in ARDNŞ-lə birgə fəaliyyəti sonrakı illərdə də uğurla davam etdirilmişdir. Təkcə onu demək kifayətdir ki, 2009-cu ildə ABƏŞ-lə ARDNŞ ölkə üzrə rekord nəticə 50 milyon tondan artıq neft, 24 milyard kubmetrə yaxın qaz hasil edilmişdir. Bu neftin 9 milyon tona, qazın isə 7⁴ milyard kubmetrə yaxın hissəsi ARDNŞ-in payına düşmüşdür. ABƏŞ ARDNŞ ilə tərəfdaşlıq və qarşılıqlı əməkdaşlıq şəraitində öz uğurlu fəaliyyətini indi də davam etdirir.

Üçüncü fəsil “Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına ixracı məsələləri” adlanır və beş yarımfəsildən ibarətdir. “Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına ixracı üçün neft-qaz kəmərlərinin çəkilişinə başlanılması” adlanan 1-ci yarımfəsildə müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkə qarşısında duran əsas vəzifələrdən birinin iqtisadiyyatı durğunluq vəziyyətindən qurtarmaq üçün öncə əsas təsərrüfat sahəsi olan neft sənayesinin bərpa və inkişaf etdirilməsi probleminin həll edilməsi idi.

Azərbaycan Respublikasının öz karbohidrogen ehtiyatlarını dünya bazarlarına ixrac etmək üçün boru kəmərlərinin çəkilməsi təşəbbüsü ilə çıxış etməyə başlaması əks qüvvələr tərəfindən narazılıqlar və müqavimətlə qarşılandı.

Karbohidrogen ehtiyatlarının xarici bazarlara daşınması ilə əlaqədar olaraq boru kəmərlərinin çəkilməsi məsələsi Xəzər regionunda geosiyasi fəallığı daha da artırdı və neft amili Xəzər regionunun problemlərinin həllini daha da mürəkkəbləşdirdi. Xəzər dənizini öz təsir dairəsində saxlamağa çalışan Rusiya Federasiyası Xəzəryanı dövlətlərdə boru kəmərlərinin çəkilməsinə mane olmağa çalışır və bununla da regionda əvvəlki hegemon mövqeyini qoruyub

¹ Əsrin müqaviləsi 10 il, s. 28.

² Əsrin müqaviləsi 10 il, s. 31.

³ “BP-Azərbaycan” Davamlı İnkişaf haqqında Hesabat, arx. 2007, v. 14.

⁴ Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti İllik Hesabat, arx. 2009, v. 2, 4.

saxlamaq istəyirdi.

SSRİ-nin süqutundan sonra – 90-cı illərin əvvəllərində Rusiya Xəzər dənizinin hüquqi statusu məsələsini irəli sürməklə əslində Xəzəryanı dövlətlərin öz karbohidrogen ehtiyatlarını boru kəmərləri vasitəsilə xarici bazarlara daşınmasının qarşısını almağa cəhd edirdi.¹

Dünya okeanı dənizlərinə birbaşa çıxışı olmayan, lakin əlverişli geosiyasi coğrafi mövqedə yerləşən Azərbaycan Respublikası öz suveren hüquqlarından istifadə edərək dövlət müstəqilliyini daha da möhkəmləndirmək və iqtisadiyyatın inkişafını sürətləndirmək üçün neft amilindən istifadə etməyə başladı.

Yeni neft strategiyasının uğurlu başlanğıcı olan “Əsrin müqaviləsi” imzalandıqdan sonra onun inamla həyata keçirilməyə başlanması Azərbaycanda hasil olunacaq milyonlarla ton xam neftin dünya bazarlarına çıxarılması problemi ölkə qarşısında duran başlıca vəzifələrdən biri idi.

Xəzəryanı dövlətlərdən ilk dəfə olaraq Azərbaycan Respublikası xam nefti Avropa bazarlarına daşımaq üçün boru kəməri çəkmək təşəbbüsü ilə çıxış etmişdir.

1996-cı ilin yanvarında “Azərbaycan neftinin Bakı-Novorossiysk marşrutu ilə nəql edilməsi haqqında” Rusiya Federasiyası ilə hökumətlərarası saziş imzalandıqdan sonra uzunluğu 1400 kilometr, illik nəqletmə gücü 5 milyon ton olan Bakı-Novorossiysk neft kəmərinin bərpa edilərək istifadəyə verilməsi xam neftin xarici ölkələrə ixrac edilməsi sahəsində mühüm əhəmiyyətə malik olan bir hadisə idi.

III fəslin 2-ci yarım fəslə “Bakı-Supsa neft kəməri” adlanır. “Azəri-Çıraq-Günəşli” yataqlarının müvəffəqiyyətlə işlənməsi “Çıraq” yatağından ilkin neftin çıxarılmağa başlanılması və neft hasilatı həcminin artımı yeni alternativ və daha təhlükəsiz boru kəmərinin çəkilməsi məsələsini gündəmə gətirdi. Geosiyasi və strateji nöqtəyi-nəzərdən ən sərfəli neft marşrutu Gürcüstan ərazisindən keçməklə Qara dənizə çıxış əldə edəcək Qərb marşrutu ola bilərdi. Çünki Şimal marşrutu gərginliyin davam etdiyi qaynar ərazilərdən keçirdi və həm də məsafə uzaq idi.

Ümummillə lider Heydər Əliyev Qərb istiqamətində neft kəmərinin inşası ilə bağlı Gürcüstan jurnalistləri ilə müsahibəsində bildirmişdi: “1994-cü ildə biz müqavilə imzalayan kimi, dərhal neft kəmərləri barədə də düşünməyə başladım. Əsas magistral kimi Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəmərinə çəkmək ideyası yarandı. Biz bu ideyanı araşdırmaqla yanaşı, Bakı-Novorossiysk xəttinin inşasına başladım. Sonra belə qərara gəldik ki, alternativ marşrut gərəkdir. Bakı-Supsa magistralının tikintisinin zəruriliyi belə yarandı”².

Bakı-Supsa ixrac boru kəməri layihəsinin təməli 1996-cı il martın 8-də

¹ Жильцов С.С., Зонн И.С. Каспийская трубопроводная геополитика. Москва: 2011, с. 121

² Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. Ondoqquzuncu kitab. Bakı: 2006, s. 423.

Tbilisidə Azərbaycan Respublikası ilə Gürcüstan arasında imzalanmış hökumətlərarası sazişlə qoyulmuşdur.¹

Bakı-Supsa neft kəmərinin inşasına 4 min nəfərdən artıq adam cəlb edilmiş, bunların 70 faizi² Azərbaycan və Gürcüstan vətəndaşları olmuşdur. İxrac boru kəmərinin tikintisi 3 ildən az vaxtda – cəmi 30³ ay ərzində başa çatdırılmışdır. Boru kəmərinin keçdiyi ərazilərdə ətraf mühitin və üzə çıxarılmış arxeoloji əhəmiyyətə malik tarixi abidələrin qorunması üçün tədbirlər həyata keçirilmişdir.

1998-ci il dekabrın 10-da⁴ “Çıraq-1” platformasından ilkin Azərbaycan neftinin Bakı-Supsa ixrac boru kəmərinə vurulmasına başlanılmış və bu münasibətlə Səngəçal terminalımda təntənəli mərasim keçirilmişdir.

Artıq “Azəri-Çıraq-Günəşli” yataqlarının “İlkin neft” layihəsi çərçivəsində mühüm işlər görülmüşdü. İlkin neft və qazın sahilə nəqli üçün sualtı boru kəmərləri çəkilmiş, ümumi tutumu 650 000⁵ barel olan “Çıraq” platformasından sutkada 150 000 barel (15 750 ton) xam nefti qəbul və emal etmək üçün layihələşdirilmiş Səngəçal terminalı istifadəyə verilmişdir.

1999-cu il fevralın 20-də Gürcüstan Boru Kəməri Şirkəti Supsa qəsəbəsində neftvurma terminalının quraşdırılmasını başa çatdırmışdır. 260 ton⁶ ağırlığında olan terminal sahilədən 3 kilometr aralı məsafədə qurulmuşdur və Qara dənizdə ən güclü qasırğaya tab gətirə bilər. Supsa terminalı tutumu 150⁷ min ton olan tankerləri neftlə doldurmağa imkan verir.

1999-cu il aprelin 17-də Gürcüstanda ilkin Xəzər neftinin Qərb istiqamətində nəqli üçün Bakı-Supsa İxrac Boru Kəmərinin, Supsa yerüstü terminalının və Varna-Poti-Batumi-İliçovsk bərə keçidinin rəsmi açılışına həsr edilmiş təntənəli mərasim keçirilmişdir.

III fəslin 3-cü yarımfəslili “Bakı-Tbilisi-Ceyhan Neft Kəməri” adlanır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının öz karbohidrogen ehtiyatlarını Avropa bazarlarına qərb istiqamətində Əsas İxrac Boru Kəməri vasitəsilə nəql etmək ideyasını irəli sürməsi Rusiya Federasiyası, İran İslam Respublikası və digər dövlətlər tərəfindən ciddi müqavimətlə qarşılanmışdır. Rusiya Federasiyası Xəzər hövzəsində hasil ediləcək neftin onun ərazisindən keçməklə Şimal marşrutu ilə nəql edilməsinə nail olmaq və bu vasitə ilə Xəzəryanı ölkələri, o cümlədən Azərbaycanı öz təsir dairəsində saxlamağa çalışırdı.

Xəzər dənizi hövzəsinin neft ehtiyatları haqqında məlumatlar yayıldıqdan

¹ Əsrin müqaviləsi 5 il 1994-1999, s. 7.

² Heydər Əliyevin Neft strategiyası. 1-ci hissə. Bakı: 2001, s. 174.

³ "Azərbaycan" qəzeti, 1999-cu il, 20 aprel.

⁴ "Azərbaycan" qəzeti, 1998-ci il, 11 dekabr

⁵ Əsrin müqaviləsi 5 il 1994-1999, s. 9

⁶ "Azərbaycan" qəzeti, 1999-cu il, 21 fevral

⁷ Yenə orada.

sonra Qərb ölkələri geosiyasi maraqları üstün tutaraq, Azərbaycan Respublikası ilə daha tez əlaqələr yaradıb, əməkdaşlıq etməyə başladılar.

1994-cü il sentyabrın 20-də “Əsrin müqaviləsi” imzalandığı andan Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı “Azəri”, “Çıraq”, “Dərinisulu Günəşli” yataqlarının xarici neft şirkətləri ilə birgə işlənməsi nəticəsində 1997-ci ildə ilkin neft, daha sonra isə iri həcmdə neft hasil ediləcəyi gözlənilirdi üçün tezliklə Heydər Əliyev tərəfindən Əsas İxrac Boru Kəməri ideyası irəli sürüldü.

Heydər Əliyev hələ 90-cı illərin ortalarında Türkiyə Cümhuriyyətini Prezidenti Süleyman Dəmirəllə görüşündə “Bakı-Tbilisi-Ceyhan” neft kəməri ideyasını bəyan etmişdi.

1998-ci il mayın 15-də İstanbulda üç dövlətin – Türkiyə, Azərbaycan və Gürcüstanın qarşılıqlı anlaşma barədə imzaladığı memorandum Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəməri layihəsinin sənədləri üzrə danışıqların başlanğıcını qoydu.¹

Aparılan tədqiqatlar və danışıqlar nəticəsində 1999-cu il noyabrın 18-də² ATƏT-in İstanbulda keçirilən zirvə toplantısında Azərbaycan, Gürcüstan Türkiyə prezidentləri tərəfindən xam neftin Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan, Türkiyə Cümhuriyyəti əraziləri ilə “Bakı-Tbilisi-Ceyhan” Əsas İxrac Boru Kəməri vasitəsilə nəql edilməsinə dair saziş imzalandı. Həmin sazişə ABŞ prezidenti Bill Klinton və Qazaxıstan prezidenti Nursultan Nazarbayev imza atmaqla bu tarixi layihənin reallaşmasına inamı daha da artırıb.

BTC üzrə hökumətlərarası sazişlər 2000-ci il mayın 26-da Azərbaycan Respublikası, mayın 31-də Türkiyə Cümhuriyyəti, iyunun 21-də Gürcüstan parlamentləri tərəfindən ratifikasiya edilmişdir.³

2002-ci il avqustun 1-də London şəhərində Heydər Əliyevin xeyir duası ilə kəmərin tikilməsi və gələcəkdə onu istismar etmək üçün “BTC K^o” şirkəti təşkil edilmişdir. “BTC K^o” şirkətinin səhmdarları – BP (30%), AzBTC (25%), Şevron (8,90%), Statoyl Hidro (8,71%), TPAO (6,53%) ENİ (5%), Total (5%), İtocu (3,40%), İNPEKS (2,5%), Konoko Fillips (2,5%), Hess (2,36%),⁴ şirkətləridir. BTC K^o şirkətinin baş sərmayədarı qismində çıxış edən BP 30,1% iştirak payına malikdir və tikintinin başlıca əməliyyatçısıdır.

2002-ci il sentyabr ayının 18-də Səngəçaldə Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri tikintisinin təməlqoyma mərasimi keçirilmişdir. BTC layihəsində nəzərdə tutulduğu kimi boru kəmərinin uzunluğu 1768 kilometrdir. Boru kəmərinin Azərbaycandan keçən hissəsinin uzunluğu 443 kilometr, Gürcüstandan keçən hissəsinin uzunluğu 250 kilometr, Türkiyədən keçən hissəsinin

¹ Əsrin müqaviləsi 10 il, s. 34.

² Yenə orada, s. 35.

³ Yenə orada.

⁴ Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti İllik Hesabat, arx. 2007, v. 17.

uzunluğu 1075 kilometr¹ təşkil edir.

2003-cü ilin aprel ayında Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyədə BTC Əsas İxrac Boru Kəmərinin tikintisinə başlanılmışdır.

2005-ci il mayın 26-da Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəmərinin Azərbaycan hissəsinə birinci neftin vurulması münasibətilə təntənəli mərasim keçirilmişdir. Nəhayət 2006-cı il may ayının 28-də Azərbaycan nefti boru kəməri vasitəsilə Aralıq dənizi sahilində yerləşən Türkiyənin Ceyhan limanına çatmışdır.² 2006-cı il iyulun 4-də neftlə yüklənmiş ilk tanker Ceyhan limanından yola salındı. Rəsmi açılış gününədək Ceyhan limanından 4,8 milyon barel neft yüklənmiş 7 tanker yola salınmışdır. 2006-cı il iyulun 13-də Bakı-Tiflis-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin rəsmi açılış günü keçirilmişdir.

Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəməri ildə 50 milyon ton Azərbaycan neftini nəql etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Qazaxıstanın BTC-yə qoşulması bu ölkəyə də öz neftini Aralıq dənizi vasitəsilə dünya bazarlarına çıxarmağa imkan vermişdir.

Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri ilə bağlı digər bir nailiyyət 2009-cu il dekabrın 18-də Səngəçal terminalından nəql edilən neft ilə Ceyhan terminalından 1000-ci tankerin neftlə yüklənilib yola salınması olmuşdur.

III fəslin 4-cü yarımfəslə "Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri" adlanır. Müəllif burada göstərir ki, böyük əhəmiyyətə malik olan layihələrdən biri "Şahdəniz" qaz yatağının aşkarlanmasından sonra irəli sürülmüş olan Cənubi Qafqaz Boru Kəməri və ya Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri layihəsidir.

Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri layihəsinin də memarı və müəllifi ümummilli lider Heydər Əliyevdir.

2001-ci il sentyabrın 29-da Gürcüstan Prezidenti Eduard Şevardnadzenin Bakıya rəsmi səfəri zamanı Bakı-Tbilisi qaz kəmərinin tikintisinə dair Azərbaycan ilə Gürcüstan arasında saziş imzalanmışdır. Bu sazişlə böyük tarixi əhəmiyyətə malik olan Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri layihəsinin bünövrəsi qoyulmuşdur.

Həmin dövrdə Amerika Birləşmiş Ştatları başda olmaqla Qərb dövlətləri bu mühüm alternativ qaz kəməri layihəsinə dəstəkləyən bəyanat verdilər.

BTC neft kəmərinin çəkilməsi dövründə olduğu kimi Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri layihəsinin də gerçəkləşməsinə mane olmağa çalışan qüvvələr, xüsusilə də Rusiya, İran və Ermənistan, o cümlədən erməni lobbisi də əks təbliğatı yenə gücləndirmişdilər.

"Şahdəniz" yatağının işlənməsi haqqında qərar bütün dünyada əks səda doğurdu. ABŞ dövlət departamenti "Şahdəniz" yatağının növbəti mərhələyə qədəm qoymasını alqışladı. 1,2 trilyondan artıq təbii qaz ehtiyatına malik olan bu yatağın mərhələlərlə işlənməsi nəzərdə tutulmuşdur. "Şahdəniz" in birinci mərhələ işlənməsində maksimum 8 milyard kubmetr, ikinci mərhələ

¹ "BP-Azərbaycan" Davamlı İnkişaf haqqında Hesabat, arx. 2004, v. 8.

² "BP-Azərbaycan" Davamlı İnkişaf haqqında Hesabat, arx. 2006, v. 20

işlənməsində isə 16 milyard kubmetrə çatdırılması proqnozlaşdırılmışdır.

Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin tikintisinə 2004-cü ilin oktyabrında başlanılmışdır. CQBK-nin 442 kilometri Azərbaycan Respublikasının, 248 kilometri isə Gürcüstan Respublikasının ərazisindən keçir. Bu boru kəmərinin tikintisində və “Şahdəniz” yatağının işlənməsində yeddi milli və beynəlxalq şirkət tərəfdaş qismində iştirak etmişdir. Şirkətlərin konsorsiumunda payı göstərilən kimidir: BP (operator) 25,5%, Statoyl kommersiya operatoru 25,5%, NICO – 10%, Total – 10%, LukAcip – 10%, TPAO – 9%, ARDNŞ – 10%.¹ 2007-ci il noyabrın 18-də BTƏ qaz kəməri istismara verilmişdir.

“Şahdəniz” layihəsinin əməliyyatçısı olan “BP-Azərbaycan” şirkətinin məlumatına görə bu yataqdan gündə orta hesabla 22 milyon kubmetr qaz və 45,4 min barel² kondensat çıxarılır. Yatağın birinci mərhələ işlənməsi dövründə hasilatın ən yüksək səviyyəsi ildə 9 milyard kubmetr qaz və gündə təxminən 50 min barel kondensat çıxarılır.

III fəslin 5-ci yarımfəslli “Xəzər neftinin dünya bazarlarına ixracı və Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq siyasi və iqtisadi mövqelərinin möhkəmlənməsi” adlanır. Müəllif göstərir ki, bu gün enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məsələsi bütün dünyanın, xüsusilə də Avropa ölkələrinin qarşısında duran global problemlərdəndir.

Dünyanın əsas enerji regionlarında baş verən hadisələr və yaşanan gərginliklərlə bağlı enerjiyə böyük tələbatı olan Avropa İttifaqı ölkələrinin diqqəti karbohidrogen ehtiyatları ilə zəngin olan, siyasi cəhətdən sabit və iqtisadiyyatı inkişaf etməkdə olan etibarlı tərəfdaş dövlət kimi tanınan Azərbaycan Respublikasına yönəlmişdir.

Öz karbohidrogen ehtiyatlarını Avropa bazarlarına nəql etmək üçün respublikamız neft kəməri marşrutlarının çoxvariantlılığı siyasətini həyata keçirir. Bakı-Novorossiysk, Bakı-Supsa, Bakı-Ceyhan və Bakı-Ərzurum boru kəmərləri istifadəyə verildikdən sonra Respublikamızdan Avropa bazarlarına xam neftin və qazın nəqli artmışdır.

2008-ci ilin noyabrından³ Qazaxıstanın Tengiz yatağından ilkin neftin BTC neft kəməri ilə Avropa İttifaqı ölkələrinə nəql edilməsi respublikamızın tranzit əraziyə çevrilməkdə olduğunu göstərmişdir.

QIBK, BTC, CQBK marşrutlarının uğurla həyata keçirilib istifadəyə verilməsi nəticəsində Azərbaycan Respublikası ardıcıl surətdə inkişaf edərək regionun aparıcı dövlətinə çevrilmiş, beynəlxalq nüfuzu daha da artmış, siyasi arenada özünə layiqli yer tutmuşdur.

2010-cu ilin iyulunda⁴ nəqletmə sazişinin imzalanmasından sonra Türkmənistanın xam nefti də BTC boru kəməri ilə nəql edilməyə başlanılmışdır.

¹ “BP-Azərbaycan” Davamlı İnkişaf haqqında Hesabat, arx. 2005, v. 39

² “BP-Azərbaycan” Davamlı İnkişaf haqqında Hesabat, arx. 2007, v. 21

³ “BP-Azərbaycan” Davamlı İnkişaf haqqında Hesabat, arx. 2010, v. 8

⁴ Yenə orada, v. 13

Türkmənistan neftinin də Azərbaycan ərazisi ilə Avropa bazarlarına daşınması Transxəzər layihəsinin gerçəkləşməsinə inamı daha da artırmışdır.

2010-cu ildə “Şahdəniz” yatağının Tam Miqyaslı İşləmə üzrə mühəndis-layihəsi Azərbaycan və Türkiyə hökumətlərinin imzaladığı Anlaşma memorandumu ilə təsdiq edilmişdir. Bu memorandum Azərbaycan qazının Türkiyə ərazisindən keçməklə Avropa bazarlarına nəql edilməsi üçün tranzit şərtlərini tənzimləyən bir əsas olmuşdur.

Hal-hazırda Avropada enerji təhlükəsizliyi məsələlərinin həlli Azərbaycan Respublikasının iştirakı olmadan mümkün deyildir. Yeni enerji layihələrinin reallaşması nəticəsində ölkəmizin iqtisadiyyatına milyardlarla dollar investisiya yatırılacaq və bu layihələr Avropanın enerji xəritəsinə böyük dəyişikliklər edəcəkdir.

Dissertasiyanın nəticə hissəsində aparılan elmi araşdırmalara, əldə edilmiş elmi nəticələrə yekun vurulmuşdur.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin nəşr olunmuş aşağıdakı məqalələrində öz əksini tapmışdır:

1. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin strateji əhəmiyyəti // Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin “Kooperasiya” jurnalı, №3 (15), 2006 s. 67-74.
2. Heydər Əliyev Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin memarı və müəllifidir // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutunun Elmi əsərləri, 2010, cild 32, s.141-149.
3. Heydər Əliyevin yeni neft strategiyasının Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsində rolu // Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin “Kooperasiya” jurnalı, №1 (24), 2012, s. 6-16.
4. Heydər Əliyevin enerji strategiyası uğurla davam etdirilir // AKU-nun “Kooperasiya jurnalı, №2 (37). Bakı: 2015, s. 20-30.
5. Роль нефтепровода Баку-Супса в развитии традиций дружбы, братства и сотрудничества между азербайджанским и грузинским народами // Кавказ и мир, Международный журнал, Тбилиси: 2013, №16, с. 9-13.
6. Роль нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан в развитии Азербайджана Казахстанских экономических связей // Национальный Педагогический Университет имени М.П.Драгоманова “Гилея”, науковий висник, Киев: 2013. Выпуск 76 (№9), с. 80-82.
7. Деятельность Компании “BP” в Азербайджанском секторе Каспия // Кавказ и мир, Международный журнал. Тбилиси: 2014, №17, с. 113-118.
8. Роль трубопровода Баку-Тбилиси-Эрзерум в реализации новых стратегическо-энергетических проектов // Кавказ и мир, Международный журнал. Тбилиси: 2016, №21, с. 89-93.

9. Azərbaycanı Avropaya bağlayan qaz kəməri // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutunun Elmi əsərləri, 2012, cild 41-43, s.260-268.
10. Şahdəniz yatağının birgə işlənməsinin Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrinin daha da möhkəmlənməsində rolu // Qərb Universiteti, Elmi xəbərlər, 2016, №2, s.55-65.
11. ABƏŞ və ARDNŞ Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikası sektorunda birgə fəaliyyətinin yekunlarına dair // Tarix və onun problemləri, №3, 2016, s.224-230.

The establishment of Azerbaijan International Operating Company and its activities in the Caspian Sea sector of the Republic of Azerbaijan (1993-2010)

SUMMARY

The dissertation on the subject “The establishment of the Azerbaijan International Operating Company and its activities in the Caspian Sea sector of the Republic of Azerbaijan (1993-2010)” is devoted to a very topical, but unexplored issue of national history.

The dissertation consists of the introduction, three chapters, conclusion and bibliography.

The introduction substantiates the relevance of the thesis, elucidates the goals, objectives, scientific importance, methods and sources of the research.

In the first chapter entitled “The oil strategy developed and implemented under the leadership of Heydar Aliyev. Contract of the Century” were analyzed the issues of socio-economic and political situation in this period. The first section of this chapter illuminates the condition of the oil industry. In the first years of Azerbaijan's independence the world's oil companies paid great attention to the Caspian oil. The second section of this chapter highlights the negotiations of State Oil Company of Azerbaijan Republic (SOCAR) with foreign oil companies and the “Contract of the Century” also the becoming of the Republic of Azerbaijan as the oil exporter.

The second chapter was titled as “The creation of AMOK and the basic directions of its activity.” Here the joint activity of the Azerbaijan International Operating Company (AIOC) in the Caspian Sea sector of Azerbaijan Republic and SOCAR was analyzed. Attention was given to the activities of “BP Azerbaijan”, which is the main operator of the international oil consortium.

The third chapter is devoted to the transportation of the Azerbaijani oil to the world markets and given information about the beginning of construction of oil and gas pipelines; including the “Baku-Supsa”, “Baku-Tbilisi-Ceyhan” and “Baku-Tbilisi-Erzurum”. Special attention is given to the importance of alternative oil and gas pipelines and the role of Azerbaijan in energy security of Europe.

An the end of the dissertation the results of research are compiled and summed up the main findings and conclusions.

Создание Азербайджанской Международной Операционной Кампании и её деятельность в Азербайджанском секторе Каспийского моря (1993-2010 гг.)

РЕЗЮМЕ

Представленная к защите диссертация на тему “Создание Азербайджанской международной Операционной Кампании и её деятельность в Азербайджанском секторе Каспийского моря (1993-2010 гг.)” посвящена актуальной и мало исследованной проблеме отечественной истории.

Диссертация состоит из введения, трёх глав, заключения и библиографии.

Во введении диссертационной работы обосновывается актуальность темы, обозначены цели, задачи, научная новизна, методы и источники исследования.

В первой главе “Нефтяная стратегия, разработанная и осуществлённая под руководством Гейдара Алиева. Контракт века” проанализированы вопросы образование АМОК и социально-экономического и политического положения в указанном периоде. В первом разделе данной главы освещено тяжёлое положение нефтяной промышленности. В первые годы независимости Азербайджана отмечено большое внимание мировых нефтяных компаний к каспийской нефти. Во втором разделе данной главы освещены переговоры с иностранными нефтяными компаниями Государственной Нефтяной Компании Азербайджанской Республики (ГНКАР) и “Контракта века”. Изучено становление Азербайджанской Республики как экспорта нефти.

Вторая глава называется “Создание АМОК и основные направления её деятельности”. В ней проанализирована совместная деятельность Азербайджанской Международной Операционной Кампании (АМОК) в Азербайджанском секторе Каспийского моря совместно с ГНКАР. Было уделено внимание деятельности “ВР Азербайджан”, которое является основным оператором международного нефтяного консорциума.

Третья глава посвящена транспортировке азербайджанской нефти на мировые рынки. Даны сведения о начале строительства нефтегазовых трубопроводов; в том числе “Баку-Супса”, “Баку-Тбилиси-Джейхан” и “Баку-Тбилиси-Эрзерум”. Особое внимание уделено значению альтернативных нефтегазовых трубопроводов и роли Азербайджанской Республики в энергетической безопасности Европы.

В заключении диссертации обобщены и подытожены основные результаты и выводы о проделанной работе.

Əla növ kağız, formatı 60x84 - ¹/₁₆
Tirajı 100 nüsxə.
“Turxan” NPM

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ имени А.А. БАКИХАНОВА**

На правах рукописи

АББАС ХУДА оглу МАСИМОВ

**СОЗДАНИЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ МЕЖДУНАРОДНОЙ
ОПЕРАЦИОННОЙ КАМПАНИИ И ЕЁ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В
АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ СЕКТОРЕ КАСПИЙСКОГО МОРЯ
(1993-2010 гг.)**

Специальность: 5503.02 – «Отечественная история»

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по истории**

Баку – 2017